

М. І. Салей,

здобувач кафедри конституційного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

АКСІОЛОГІЯ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТ ТА ПОНЯТТЯ

На сучасному етапі розвитку конституційно-правової науки зростає інтерес до проблематики конституційної аксіології. З метою визначення науково-практичної парадигми конституційної аксіології обґрунтованими є звернення до проблематики правової аксіології (її філософських та методологічних основ) та ціннісного виміру права. Як зазначає А. І. Гусейнов, «ціннісний підхід до права заснований на припущенні, що правові уявлення, крім власне юридичних значень, володіють смислами неюридичного характеру» [1, с. 14]. При цьому «культурологічний підхід до сприйняття права не виключає з його образу інструментальної складової. Право продовжує розглядатися як засіб соціальної регуляції і захисту» [2, с. 39].

Аксіологічний підхід ґрунтується на тому, що усі соціальні дії людини, так чи інакше, опосередковані системою установок, які існують у відповідному суспільстві у певний історичний період. Цінність включає в себе, «по-перше, позитивну або негативну значущість якого-небудь об'єкта, що є відмінний від його екзистенціальних та якісних характеристик (предметні цінності); по-друге, нормативну, предписавчо-оціночну сторону уявлень суспільної свідомості (суб'єктивні цінності, або цінності свідомості)» [3, с. 462].

У сучасній аксіології існують різні дефініції поняття «цінність», що обумовлено існуванням ряду методологічних підходів до визначення цього соціокультурного феномена.

М. Варош, в залежності від типу світогляду, виділяє три підходи до визначення цінностей: абсолютистський, або феноменологічний, згідно з яким цінності – це феномен у чистому психологічному полі; об'єктивістський (натуралістичний) – виходить з розуміння цінності як об'єктивно існуючої властивості, яка не залежить від суб'єкта; реляціоністський – розглядає цінності як властивості суб'єктивно-об'єктивних відносин [4, с. 40-47].

На думку Т. Стичіна дефініції поняття «цінність» можуть бути поєднанні у три основні групи - «натуралістичні» дефініції, що виходять з визначення цінностей як корисних властивостей речей; «феноменологічні» дефініції, згідно з якими цінності являють собою абстракції розуму та інтуїції; «емотивістські» концепції, - що не дають можливості надати визначення «цінностям», так як вони знаходяться поза сферою раціонального [5, с. 4-11].

Л. Б. Ерштейн виділяє три базові підходи до поняття «цінність», а саме: цінність як значущість; цінність як вибір; цінність як феномен, який характеризується певними ознаками [6].

Категорія цінності є універсальною і багатовимірною, такою, що охоплює всі області і рівні соціальної життєдіяльності. Досліджуючи проблеми цінностей у праві М. Балаянц зазначає, що категорія «цінність», має філософський, соціологічний, і правовий аспекти та виражає переваги, орієнтації, інтереси окремих осіб, груп і прошарків суспільства [7, с. 39]. При цьому цінності пов'язані з пізнавальною, творчою та практичною діяльністю, яка опосередкована вольовими рішеннями [8, с. 5].

У філософії під поняттям «цінність» розуміють властивості предмета або явища, що мають значення для людини чи суспільства (благо, добро, зло, прекрасне, справедливе). При цьому зазначені властивості не притаманні предметам або явищам від природи. Внаслідок того, що цінності служать об'єктами інтересів людини. Цінність виявляється лише через ставлення когось до тих чи інших речей та явищ. Цінність - це властивість об'єкта, яка

необхідна індивіду, суспільству через його «об'єкта» здатність задовольняти певну потребу, відповідати конкретному інтересу і поставленій меті [9, с. 512]. Точніше, цінність є не буквально «властивістю» будь-якої речі, а сутністю і водночас умовою повноцінного буття людини [10]. Тим самим, цінності виступають свого роду базовими установками, які дозволяють визначати як позитивну, так і негативну значущість об'єкта навколишнього світу. Вони являють собою цілі, які люди прагнуть досягнути [11, с. 14].

Фундаментальною для юридичної аксіології є дихотомія «цінність права» та «цінності у праві».

Аксіологічний аспект права на думку М. Братасюк, обумовлений тим, що «право» слід трактувати «... як невід'ємну складову людського буття у його цілісності і граничності...», тобто «... явище таке ж багатогранне і складне...» як сама людина, оскільки «...право постійно апелює до людини як істоти соціокультурної, як до істоти, яка усвідомлює себе частиною суспільного цілого, готова підкоритися вимогам суспільної волі соціуму, приймати загальноприйняті й найбільш бажані моделі поведінки...» [12, с. 6]. Саме праву, як зазначає С. С. Алексєєв, належить місія гарантування, функціонування та розвитку єдиного соціального організму [13, с. 16-17]. Цінність права, полягає у тому, що воно дає можливість звернути увагу не тільки на соціокультурні та соціокласові основи й детермінанти права, зв'язок з державою, а й на його духовні аспекти, відображені ним ідеали. Без ціннісного підходу неможливо виявити призначення права у загальнолюдському, соціальному і культурному розвитку, зрозуміти його специфічну природу як духовно-практичного засобу у громадянському суспільстві. Без нього залишається в тіні конструктивна, творча роль свідомості у сфері права, особистісні аспекти права [14, с. 207].

Звідси важливого значення набуває визначення у чому полягає цінність права, визначення його позитивної ролі для людини, зокрема, і для суспільства загалом. Болгарський правознавець Н. Неновський зазначає, що право є цінним, якщо воно прямо або побічно сприяє здійсненню і розквіту

людської родової сутності. Крім того, Н. Неновськи наголошує, що так званої власної цінності права не існує окремо від цінностей у праві. Характеристика права як цінності ставить питання про місце цієї цінності у класифікації цінностей загалом [15, с. 202-203].

Отже, під «цінністю права» потрібно розуміти його здатність слугувати метою і засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів громадян і їх об'єднань. А цінності у праві слід сприймати як шкалу виміру самого права. Тому «цінність у праві – це те сутнісне, що дозволяє праву зберігати свою сутність» (О.Г. Данільян).

Н. Неновськи стверджує, що статусу цінностей у праві можуть набувати різні факти і явища матеріального та ідеального характеру – матеріальні предмети і блага, суспільні відносини, людські вчинки, волеві феномени (мотиви, спонукання), ідеї, ідеали та соціальні інститути. Вони є правовими цінностями, оскільки лежать в основі права і правопорядку, вони породжують ідеальне обґрунтування норми права, закріплюються і охороняються правовими нормами, визначають мету права та його інститутів. Тому вони, як правило, відображені у чинному праві [15, с. 176-177]. Іншими словами, статус цінностей у праві набувають ті принципи, цілі та ідеали, які пов'язані з людиною, особистістю.

Значущими для людини й суспільства цінностями у праві, зауважує М. Патей-Братасюк, виступають матеріальні і духовні утворення: норми, угоди, ідеали, ідеологія, правові інститути тощо. Особливо значимими правовими цінностями, що є, водночас, високими ідеалами і мають статус принципів права, вважаються справедливість, свобода, формальна рівність, гуманізм, добро, істина, безпека тощо [16, с. 165].

Отже, цінності права як правові ідеали не залишаються лише фактом панівної правосвідомості, затверджуються у правових принципах, які закріплені у джерелах права. Конституційні цінності – це волеустановлений акт народу, який сам обрав собі такі фундаментальні цінності, – це базові,

основоположні цінності, а тому мають бути у кожній галузі права і кожна галузь права повинна ґрунтуватися на них.

Конституційна аксіологія укорінена як у моралі, так і у праві. Конституційну аксіологію як форму безпосереднього відношення до моделі і практики реального конституціоналізму відрізняє, перш за все, винятковий статус її джерела - конституція, осмислення і реалізація якої передбачає і момент аксіологічної інтерпретації [17, с. 34]. Конституція, як винятковий по статусу і значенню для державності акт та текст, має найавторитетніше загальнообов'язкове значення для держави і позитивного права. Тому при визначенні подальшого розвитку держави доцільніше посилатися на оцінки конституційної аксіології. Саме при використанні норм Основного Закону можна виявити ті цінності держави та права, до яких повинно прагнути суспільство. Конституція об'єднує у собі і зводить на вищий нормативно-правовий рівень основні напрями та результати демократичного розвитку суспільства і держави в їх ціннісному прояві, визначає механізми нормативної інтеграції. У конституції отримують вище правове визнання демократичні цінності політичного, економічного, соціально-культурного життя суспільства, його соціальних груп, територіальних спільнот та окремих громадян.

Специфіка цінностей у конституційному праві пов'язана з його особливостями конституційного права як галузі права. З одного боку, конституційне право самостійна галузь права, має власний предмет та систему, а з іншого боку – воно виконує системоутворюючу функцію по відношенню до інших галузей права, та окреслює конституційні межі їх самостійності [18, с.23].

При детальному розгляді поняття і сутності конституційної аксіології, її предметом слід вважати конституційні цінності, які виявляються у політичному, економічному та культурному житті суспільства. Це дозволяє документально оформити як основні права і свободи та закласти основу інституту захисту порушених прав, так і саме розуміння, тлумачення

конституції, включаючи історію її розвитку і самого конституціоналізму, а також правове виховання, і, нарешті, правову культуру суспільства [19, с. 507].

Слід погодитися з думкою А.Р. Крусян, що конституційні цінності - це гуманістичні, демократично-правові, універсальні орієнтири (цілі та настановлення), що мають формалізоване відображення в конституції держави, виявляються в конституційно-оціночній, інтерпретаційній і контрольній діяльності органів конституційної юстиції та визначально впливають на конституційне законодавство, конституційну правосвідомість, конституційний правопорядок та публічно-владну практику[20, с. 4].

На думку М. Савчина, «конституційні цінності зумовлюють зміст конституційних принципів і норм. Конституційні цінності визначають моделі офіційного вираження норм (джерел конституційного права), зміст конституційних інститутів[21, с. 112].

Конституційні цінності на сучасному етапі розвитку людської цивілізації набувають характеру певних універсалій, на основі яких і формується структура конституційної системи конкретної країни. Залежно від ступеня їх правового захисту система конституційних цінностей має свою специфіку у кожній країні, що зумовлено природними, політичними, економічними, соціальними, культурними особливостями кожної країни [22, с. 168].

З точки зору російського вченого О. Снежко, «під конституційними цінностями слід розуміти основоположні, узагальнені принципи (цілі, установки), які лежать в основі державності...Конституційні цінності – це основоположні орієнтири (установки) державно-правового розвитку держави. Вони займають центральне місце у всій системі цінностей держави і суспільства [11, с. 7]. За своєю сутністю, стверджує вчений, поняття «конституційні цінності» близькі до поняття «конституційні основи», але перші набагато ширше та включають «конституційні основи» у своєму змісті.

Як відомо, зміст любых правових норм, у тому числі і конституційних включає об'єктивний та суб'єктивний моменти. Суб'єктивне в змісті конституції означає, що вони являються продуктом правотворчої діяльності громадян. В свою чергу, об'єктивний момент слід розуміти у тому сенсі, що конституційні норми породжуються і обумовлюються національними, історичними, політичними та культурними умовами життя суспільства, у тому числі цінностями, які існують у суспільстві в конкретний період [22, с. 2]. Тим самим конституційне закріплення припису завжди пов'язане з так званим ціннісним вибором, а в нормах Конституції України закладений ціннісний сенс.

В юридичній літературі підкреслюється, що конституційні цінності – це не тільки загальнотеоретична, доктринально-гносеологічна категорія, але це і категорія діючого права. Особливості нормативно-правових характеристик даної категорії зумовлюються як її власними (конституційно-правовими) властивостями, витікаючими у кінцевому рахунку з природи Конституції як акта особливого роду, так і особливостями Конституційного Суду як квазіправотворчого органа, нормативно-доктринальною специфікою його рішень [23, с. 3].

Конституційно-правові цінності, як правило, розглядаються у зв'язку з дослідженням конституційно-правової сутності окремих уявлень [24, с. 6]. Але саме конституційні цінності закладаються у правову основу усієї української державності, саме з їх урахуванням будується система правових цінностей сучасного суспільства та держави. Перш за все, це впливає з цінності самої конституції, що дозволяє виділити наступні особливості, притаманні конституційним цінностям: верховенство, історичність, ієрархічність, сконцентрованість, оновленість змісту [11, с. 12].

Таким чином, конституційні цінності, мають певну специфіку, визначають оптимальні параметри аксіологічного поля конкретної правової системи, та представляють собою сукупну ціннісну установку сучасного конституціоналізму.

Ключові слова: конституція, конституційна аксіологія, конституційні цінності.

Стаття присвячена постановці проблем дослідження цінностей у конституційному праві України, аналізу існуючих у вітчизняній та закордонній конституційно-правовій думці поглядів на природу цінностей у конституційному праві та їх узагальнення з метою визначення аксіології у конституційному праві.

Статья посвящена постановке проблем исследования ценностей в конституционном праве Украины, анализу существующих в отечественной и зарубежной конституционно-правовой мысли взглядов на природу ценностей в конституционном праве и их обобщение с целью определения аксиологии в конституционном праве.

The article deals with the issue of values in Constitutional Law of Ukraine. The author analyzes the approaches to the nature values, existing in Ukrainian and foreign theory of Constitutional Law in order to define the place of the study of values in Constitutional Law.

Література:

1. Гусейнов А. И. Проблема ценностей в праве / А. И. Гусейнов // Право и политика. – 2007. – № 7 – С.14-23.
2. Балаянц М. С. Сущность ценностного подхода к праву [Текст] / М. С. Балаянц // История государства и права. – 2007. – № 3. – С. 38-40.
3. Дробницкий О. Г. "Ценность" // "Философская энциклопедия". Т. 5. М., 1970. – 742 с.
4. Варош М. Введение в аксиологию / М. Варош // Общественные науки за рубежом. Серия III: Философия и социология. М., 1973. - №2. - С. 40-47.
5. Стычень Т. Аксиология / Т. Стычень // Культурология, XX век: Антология. М., 1996. С.4-11.
6. Эриштейн Л. Б. Запретная теория ценностей: психологические и социологические следствия представления ценностей как динамических запретов. СПб., 2008
7. Балаянц М. С. Фундаментальные правовые ценности современного общества : дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01 / Балаянц Михаил Сергеевич. М., 2007. С. 15–64.

8. Мартышин О. В. Проблема ценностей в теории государства и права / О. В. Мартышин // Государство и право. - 2004. - №10. - С.5-14.
9. Философский энциклопедический словарь /сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблев, В. А. Лутченко. М., 1997. – 575 с.
10. Философский словарь /под ред. И.Т.Фролова.– 6-е издание. – М.: Политиздат , 1991. – 560 с.
11. Снежко О. Правовая природа конституционных ценностей современной России / О. Снежко // Сравнительное конституционное обозрение. – 2005. - №2. – С.7 - 14.
12. Братасюк М. Право як втілення мета соціальної та соціокультурної сутності людини / М. Братасюк // Гуманістичний вимір у праві. Актуальні проблеми правознавства: науковий збірник ЮІ ТАНГ. – Тернопіль, 2001. - С. 6-12.
13. Алексеев С. С. Право на пороге нового тысячелетия: некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи / С. С. Алексеев – М.: Статут, 2000. – 256 с.
14. Філософія права: [навч. посіб.] / за заг. ред. О. Г. Данільяна. – К., 2002. – 272 с.
15. Неновски Н. Право и ценности. пер. с болг./ Под ред. В. Д. Зорькина. - М.: Прогресс, 1987. – 248 с.
16. Патей-Братасюк М.Г. Філософія права: [навч. посіб.] / Патей-Братасюк М.Г. – Тернопіль, 2006. – 342 с.
17. Малько М. П. Предмет конституционной аксиологии / М. П. Малько // Вестник Челябинского государственного университета. Право. – 2010. - №19, вып. 24. – С.34-37.
18. Ройзман Г. Б. Понятие и юридическая природа конституционных ценностей / Г. Б. Ройзман // Вестник Челябинского государственного университета. Право. – 2012, №1(255). Вып. 31. – С. 18-24.
19. Философский энциклопедический словарь / сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблев, В. А. Лутченко. М., 1997. – 575 с.
20. Крусян А.Р. Політико-правові цінності сучасного українського конституціоналізму (в контексті аксіологічного виміру конституційного права) / А.Р. Крусян // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 45. – 400 с.
21. Савчин М. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція / Савчин // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. №1. – С. 111-121
22. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. – М. : Аванта+, 2000. – 560 с.

23. Бондарь Н. Конституционные ценности – категория действующего права / Н. Бондарь // Журнал конституционного правосудия . – 2009. - №6 – СПС Консультант плюс . – С. 1-11.

24. Пресняков М. В. Справедливость в системе конституционно-правовых ценностей / М. Пресняков // Конституционное и муниципальное право. - 2009. - №16. - С.6-9.